

WILEŃSKI SOCJOLEKT RZEMIEŚLNICZY XVI–XVIII WIEKU W ŚWIETLE BADAŃ POGRANICZA JĘZYKOWEGO. ZARYS PROBLEMATYKI

Alicja Pihan-Kijasowa

Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu

ORCID: 0000-0002-7104-8154

Streszczenie. Działające w Wilnie od XV wieku organizacje zrzeszające rzemieślników jednej bądź kilku podobnych profesji – cechy rzemieślnicze – stworzyły warunki sprzyjające ukonstytuowaniu się właściwej dla tej grupy społecznej odmiany językowej – socjolektu. Ponieważ wytworzył się on i funkcjonował na terenie etnicznie, kulturowo i językowo mieszanym, wobec tego wchłonął elementy języków tych nacji, które do cechów należały. Językiem urzędowym do końca XVII wieku był na kresach północno-wschodnich język polski, więc on stanowił podstawę socjolektu rzemieślniczego. Ale obserwujemy w nim elementy także (biało)ruskie i niemieckie. Dokumenty cechów wileńskich XVI–połowy XVIII wieku, które są podstawą rozważań, to teksty pisane w językach: łacińskim, polskim i białoruskim, przy czym w dokumentach polskojęzycznych obserwujemy liczne wpływy ruskie, zaś w dokumentach białoruskich – wpływy języka polskiego. Są więc te dokumenty efektem skomplikowanej sytuacji językowej na tym terenie.

Słowa kluczowe: kresy północno-wschodnie, cechy rzemieślnicze, socjolekt rzemieślniczy, interferencje językowe

Socjolekt rozumiany jako społecznie uwarunkowana odmiana języka determinowany jest ukonstytuowaniem się „środowiska społecznego, którego członkowie są powiązani silnymi więzami wewnątrzgrupowymi; idzie tu nie tylko o więzi zawodowe, ale kulturowe, towarzyskie”¹. Jak uzupełnia Aleksander Wilkoń, istotną rolę odgrywa też „2. Względna stabilność grupy, 3. Silne poczucie odmienności w stosunku do innych grup, 4. Ciągłość tradycji, 5. Częstotliwość kontaktów członków grupy, nieograniczona tylko do kontaktów zawodowych”². Jeśli przy tak rozumianym pojęciu mówimy o socjolekcie rzemieślniczym, nie można pominąć grupotwórczej roli organizacji cechowej, która, jak wstępnie można założyć, wskazane kryteria wypełniała.

¹ A. Wilkoń, *Typologia odmian językowych współczesnej polszczyzny*, Katowice 1987, s. 94.

² Ibidem.

Jak definiuje *Encyklopedia historii gospodarczej Polski do 1945 roku*, cech w okresie początkowym (XIII–XIV wiek) to:

[...] organizacja jednocząca przymusowo rzemieślników jednej lub kilku pokrewnych specjalności i zapewniająca swym członkom wyłączne prawo produkcji w mieście, niekiedy także w określonym promieniu poza miastem. Przeniesione do Polski z Niemiec w XIII w., [...] ich rozwój związany był z dążeniem do ograniczenia konkurencji na wąskim rynku i do obrony interesów rzemiosła wobec kupców i wsi; zezwolenie na organizowanie c[echów] stanowiło zazwyczaj część prawa miejskiego³.

Nieco później instytucja cechu dociera na teren objęty moją obserwacją, czyli do Wielkiego Księstwa Litewskiego. O pierwszych organizacjach cechowych w Wilnie można mówić dopiero począwszy od końca XV wieku, kiedy „[w] 1495 r. Aleksander w. ks. litewski zatwierdził statut złotników wileńskich”⁴. Następne lata przynosiły oczywiście powstawanie kolejnych cechów rzemieślniczych.

W kontekście rozważań o możliwości ukonstytuowania się socjolektu rzemieślniczego trzeba przypomnieć podstawowe zasady obowiązujące w cechu. Organizacje te regulowały przede wszystkim sprawy zawodowe, ale pełniły też funkcje społeczno-towarzyskie. Dysponowały własnym sądownictwem, co gwarantowało im „pewną samodzielność, zmniejszało ingerencję władz miejskich w stosunki wewnętrzne korporacji”⁵. Ponadto posiadały własny majątek, na który składała się pewna suma pieniędzy gromadzona ze składek i innych opłat, aparat kościelny potrzebny przy ołtarzu, przybory do pogrzebu, takie jak: mary, lichtarze, aksamit, krzyż i inne, a także własne naczynia browarne i zastawę stołową używaną przy częstych ucztach cechowych⁶. Ponadto:

Jedną z przyczyn powstania organizacji rzemieślniczej była potrzeba wzajemnej pomocy. Pożary, wojny i epidemie były częste i tylko wspólnymi siłami można było zabezpieczyć się przed ich konsekwencjami. Pomoc ubogim rzemieślnikom cechowym, wdowom, sierotom, towarzyszom wędrownym i chorym należała do obowiązków organizacji cechowej⁷.

Cech miał też własny kodeks etyczny, który określał podstawowe zasady moralne obowiązujące jego członków.

³ *Encyklopedia historii gospodarczej Polski do 1945 roku*, t. 1, red. A. Mączak, Warszawa 1981, s. 82.

⁴ J. Morzy, *Geneza i rozwój cechów wileńskich do końca XVII w.*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu”, nr 24: *Historia*, z. 4, 1959, s. 16.

⁵ *Ibidem*, s. 69.

⁶ *Ibidem*, s. 72.

⁷ *Ibidem*, s. 87.

Wszystkie te aspekty działania cechów ustanawiały statuty i przywileje cechowe. Dla przykładu tylko odwołam się do paru zapisów z dokumentów wileńskich, które regulują sprawy zarówno ściśle zawodowe, jak i obyczajowe oraz zwyczajowe, dotyczące życia grupowego, a nawet wkraczają w sprawy moralności np.:

1604 r. Kapituła wileńska na prośbę starszych wileńskiego cechu krawieckiego ustanawia obowiązujące w cechu zwyczaje:

Z stronej kolaczej według dawnego zwyczaju, żeby każdy z nich [kandydatów na mistrzów krawieckich] z osoby swej sprawować miał, uważając ciężkie lata i niedostatki ich i tego życząc, aby tym prędzej do słusznego porządku bez wielkiego obciążenia przystąpili; uznawamy, aby na święty Marcin przyszły wszystkie osoby, w tym liście mianowane, złożwszy się z osoby każdej po kop dwu, kolacją zwykłą panom mistrzom odprawili, którą powinność osoby wzwż mianowane wykonawszy, już za prawdziwe mistrze stuczne do cechu krawieckiego mają być poczytani (I/137).

1663 r. Burmistrze i rajcy Wilna potwierdzają artykuły cechu iglarskiego i bla-charskiego:

Do tego, któryby wstępował do cechu, aby łoża pocziwego był, powinien list od uczciwego urodzenia swego i jako wolny i nikomu niepoddany, a jeżeliby nie tu-tejszy był, tedy i od rzemiosła przed wszytką bracią pokazać; majstrzowczyk zaś, wstępując do cechu, powinien dać połowicę i dla braci wszytkich kolacją podług przemożenia sprawić (I/263).

1578: Item któraby białogłowa w nieuczciwych uczynkach jakichkolwiek, swojej podczciwości szkodzących, była ogłoszona, takowa, choć za mistrzem albo za towarzyszem będzie, nie ma być godna, aby do schadzki albo do pospolitego bractwa i zebrania przypuszczona była i owszem nie ma być cierpiana (I/70).

Wydaje się, że te przykładowo tylko przytoczone argumenty są wystarczającą podstawą do twierdzenia, że rzemieślnicy wileńscy, zrzeszeni w cechach, stanowili silną wspólnotę grupową – zawodową, także komunikatywną, a więc mogli wytworzyć również własną, społecznie uwarunkowaną odmianę językową, czyli socjolekt rzemieślniczy.

Podstawą do oglądu zachowań językowych rzemieślników skupionych w wileńskich cechach jest wydawnictwo źródłowe z 2006 roku, mianowicie *Akty cechów wileńskich 1495–1759*⁸, dzieło przedwojennych jeszcze prac historyka Henryka Łowmiańskiego. W roku 2006 zostało przygotowane do druku przez Jana Jurkiewicza i wydane przez Wydawnictwo Poznańskie. Obej-

⁸ Szczegółową prezentację i omówienie wydawnictwa jako źródła do badań językoznawczych zob. A. Pihan-Kijasowa, *Akty cechów wileńskich z lat 1495–1759. Komentarz językowy*, [w:] *W kręgu języka: materiały konferencji „Słowotwórstwo – słownictwo – polszczyzna kresowa” poświęconej pamięci profesor Zofii Kurzowej, Kraków 16–17 maja 2008*, red. M. Skarżyński, M. Szpiczakowska, seria Biblioteka „LingVariów” t. 2, Kraków 2009, s. 175–185.

muje 831 dokumentów spisywanych przez z górą 250 lat: „[...] są wśród nich m.in. statuty cechów, ich przywileje, korespondencje między cechami, akta procesowe, petycje cechów do monarchów, biskupów wileńskich i kapituły, libertacje domów i kamienic cechowych”⁹. Dokumenty te były wydawane przez starszych cechów, rajców i burmistrzów wileńskich, sądy, osoby prywatne w różny sposób powiązane z cechami oraz przez kancelarie kościelne, książęce i królewskie. Wszystkie nieodmiennie dotyczą cechów i spraw cechowych.

Teksty publikowane w tej edycji przynależą do sfery komunikacyjnej urzędowej, która jednak wykazuje spore wewnętrzne zróżnicowanie. Czynnikiem powodującym owo zróżnicowanie była, po pierwsze, niejednakowa znajomość ogólnopolskiej normy językowej pisarzy sporządzających dokumenty, a po drugie – różne wzorce gatunkowe wypowiedzi. Teksty powstałe w sferze działalności kancelarii królewskich, książęcych, magnackich, a także spisywane przez doświadczonych pisarzy sądowych zawierają liczne spetryfikowane formy językowe. Cechuje je znaczna oficjalność wypowiedzi, jej profesjonalizacja i uboższy repertuar form potocznych i regionalnych. W tej grupie dokumentów zawierają się przede wszystkim statuty poszczególnych cechów, przywileje cechowe, akta procesowe, libertacje domów i kamienic cechowych. Drugi typ źródeł stanowią korespondencje między cechami, protokoły (relacje) z posiedzeń cechowych, a także oświadczenia składane przez członków cechów oraz skargi członków cechów i ich rodzin zanoszone do starszyny cechowej. Należą one do tej samej przestrzeni komunikacyjnej, a więc urzędowej, ale prezentują inny jej poziom – mniej oficjalny, bardziej nasycony potocznie i regionalnie. Autorzy tych tekstów (lokalni pisarze cechowi oraz rzemieślnicy – członkowie cechów bądź ich rodziny) to ludzie znacznie mniej świadomi językowo, o niższym stopniu znajomości norm polszczyzny ogólnej, niekorzystający z wypracowanych wcześniej wzorców wypowiedzi. Dla przykładu próbka takiego dokumentu, spisane przez pisarza cechowego, będącego relacją ze zgromadzenia cechu stelmaskiego, na którym wyzwalano chłopca na towarzysza:

Panowie bracie uważały, że on swoich lat wiernie i słusznie wysłużył i majster żadne skarge na niego nie przyłożył, wyswoliły jego z chłopeństwa na towaristwo z tem sposobem, aby do żadnego dworu szlacheckiego anie do klasztoru pristać ma, chyba u mejstra brata robić, kiedy on swój majstrowski rok zarobił u swego majstra Jakuba Schlichta, abo na wandrowko do cudzy ziemie iść. Na ten wypis swojemu majstru i całemu cechowi ręką dał. Co pisarz konsensem braciow zapisał (1703; II/1–2).

⁹ *Akty cechów wileńskich 1495–1759*, zebrał i przygotował do druku H. Łowmiański przy współudziale M. Łowmiańskiej, S. Kościałkowskiego, przedmowa i skorowidzami opatrzył J. Jurkiewicz, Poznań 2006, s. VIII.

Porównanie dokumentów z obu grup (oficjalnych i potocznych) wykazuje różnice w zakresie doboru leksyki i ukształtowania stylistycznego oraz repertuaru cech regionalnych. A to wiąże się z różną ich przydatnością do prowadzenia badań nad socjolektem rzemieślniczym. Pierwsza ze wskazanych grup tekstów nie pokazuje wytworzonych na użytek komunikacji codziennej środków językowych, zaświadcza natomiast warstwę słownictwa o charakterze terminologicznym, pojawiającej się, *nota bene*, w znacznej części także w tekstach o mniej oficjalnym charakterze, które są bliższe codziennej komunikacji językowej wileńskich rzemieślników.

Kolejnym problemem, który występuje przy badaniu wileńskiego socjolektu rzemieślniczego, jest kwestia języka, w jakim zostały spisane akta cechowe. Językiem większości opublikowanych w źródłowym wydawnictwie dokumentów jest język polski, przy czym te o charakterze oficjalnym są zgodne lub prawie zgodne z ówczesną normą literacką, zaś teksty o charakterze potocznym zawierają wiele kolokwializmów i cech regionalnych. Najstarszy polskojęzyczny tekst pochodzi z 1522 roku, ale przez cały czas wydawane też były dokumenty w języku łacińskim, a okresowo, szczególnie w XVI wieku, także w języku białoruskim. Język łaciński pojawia się przede wszystkim w dokumentach oficjalnych – w statutach i przywilejach cechowych wydawanych do końca XVII wieku, czyli w czasie, gdy łacina była oficjalnym językiem urzędowym i państwowym w Koronie. Język białoruski zaś ma bardziej złożone uzasadnienie. Równoległe z łaciną w Koronie, dla Wielkiego Księstwa Litewskiego oficjalnie językiem urzędowym (do końca XVII wieku) był język ruski. Ale przy wyborze języka dokumentu dużą rolę odgrywał skład etniczny cechów wileńskich. Jak czytamy w pracy Józefa Morzego, „Wilno powstało i rozwijało się jako miasto wielonarodowościowe, dlatego też i cechy wileńskie przeważnie były mieszane. Rzemieślnicy wileńscy rekrutowali się z Litwinów, Białorusinów [...] Polaków i Niemców”¹⁰. Zróżnicowaniu narodowościowemu towarzyszyło zróżnicowanie religijne. Przenosiło się ono także na stosunki panujące w cechach rzemieślniczych. Poszczególne cechy były na ogół narodowościowo i religijnie mieszane, ale zdarzały się cechy skupiające rzemieślników tylko jednego wyznania: np. w pierwszej połowie XVI wieku cechy rzemiosła postrzygaczy i kuśnierzy były całkowicie prawosławne, w większości prawosławny był cech czapników, garbarzy, szewców i krawców, natomiast cech złotników wileńskich założony został przez Polaków i Niemców i miał charakter katolicki¹¹. Można więc powiedzieć, że wytworzone na tym obszarze stosunki narodowościowe, kulturowe i językowe były charakterystyczne dla

¹⁰ J. Morzy, op. cit., s. 28.

¹¹ Ibidem, s. 28.

obszarów pogranicza¹². Znalazły też odbicie w ukonstytuowanym na tym obszarze socjolekcie rzemieślniczym.

Jak dowodzą badacze problemu, specyfika socjolektu kryje się w warstwie leksykalnej (w tym frazeologicznej); na potrzeby komunikacji wewnątrzgrupowej tworzone są własne zasoby wyrazowe, które są związane z zawodowymi realiami grupy, z potrzebami nominacyjnymi, ze sposobem ujmowania rzeczywistości, natomiast pozostałe płaszczyzny języka są typowe dla ówczesnego języka literackiego bądź potocznego¹³. Tak też jest w odniesieniu do socjolektu rzemieślników wileńskich. Trzonem leksyki socjolektalnej jest tu słownictwo polskie lub starsze zapożyczenia, które już mocno w polszczyźnie się utrwaliły. Jest to zgodne z ogólnymi stosunkami językowymi panującym na Wileńszczyźnie. W tej grupie dominują nazwy profesji rzemieślniczych, nazwy cechów, nazwy pozycji w zawodzie i funkcji w cechu, nazwy wytworów i materiałów, z których je wykonano, a także nazwy urządzeń wytwórczych oraz sposobów wytwarzania. Oczywiście oprócz słownictwa wspólnego, każda profesja rzemieślnicza ma w wymienionych zakresach grupę własnych środków wyrazowych, ale na ogół nie są one ich wyłącznością – przenikają się zwłaszcza w dokumentach o charakterze nieoficjalnym (np. w skargach zanoszonych do starszyny cechu).

Podstawową jednostką leksykalną dla omawianego zagadnienia jest *rzemiosło* (I,192/187; 1633)¹⁴ || (z fonetycznym wariantem) *rzemiesło* (I,67/57; 1578) i nazwa osobowa *rzemieślnik* (I,13/9; 1522). Wśród nazw ogólnych ważne miejsce zajmuje wyraz *cech* (I,221/220; 1641) i, będący w badanych tekstach jego bliskoznacznikiem, wyraz *bractwo* (I,167/159; 1623)¹⁵, czasami doprecyzowany, podobnie jak *cech*, przydawką, a więc np.: *bractwo solenni-*

¹² A. Pihan-Kijasowa, *Polszczyzna Kresów Wschodnich – efekt pogranicza językowego*, [w:] *Pogranicza słowiańskie w opisach językoznawczych. W 110 rocznicę urodzin Profesora Władysława Kuraszkiewicza (1905–1995)*, red. F. Czyżewski, M. Olejnik, A. Pihan-Kijasowa, Lublin–Włodawa 2015, s. 97–105.

¹³ S. Grabias, *Środowiskowe i zawodowe odmiany języka – socjolekty*, [w:] *Współczesny język polski*, red. J. Bartmiński, Lublin 2001, s. 240–241; idem, *Język w zachowaniach społecznych*, wyd. drugie poprawione, Lublin 1997, s. 125.

¹⁴ W nawiasie podana jest przykładowa, pojedyncza tylko lokalizacja cytowanej formy: cyfra rzymska oznacza część (w jednotomowej edycji *Aktów* odrębną numerację stron mają dwie zawarte w niej części: I – obejmująca lata 1495–1700 i II – lata 1701–1759), cyfra arabska – stronę, po ukośniku – numer dokumentu, jako ostatni element lokalizacyjny – data, pod którą odnotowany jest dokument.

¹⁵ Synonimiczność terminów *cech* i *bractwo* w aktach cechowych potwierdzają konteksty, w jakich są używane, np.: *wszystkiej braci cechu bałtuśnickiego wileńskiego* (I/207), *Kto chce być mistrzem w cechu cyrulickim wileńskim, ma naprzód pokazać list uczciwego urodzenia swego* (I/221); *Porządek albo artykuły bractwa solenniczego* (I/167), *żałowali się [...] starszy bractwa koźmiackiego białoskórniczy Andrzej Wołk, Piotr Szulha* (I/148). Ale też pojawiają się konteksty pozwalające sądzić, że zakresy znaczeniowe tych terminów nie zawsze się pokrywają, np.: *A iż bractwa, cechy i insze porządne zebrania to w sobie zawierają* (I/117).

cze (I,167; 1623), *bractwo białokórnice* (I,148/132; 1610), *bractwo kożemiackie* (I,148/132; 1610), *bractwo solenicze* (I,167/ 159; 1623) i in.; i z elementem *cech* (tych jest zdecydowanie więcej): *cech bałtuśnicki* (I,207/208; 1636), *cech białokórnicy* (I,148/132; 1610), *cech blachowniczy* (I,262/273; 1663), *cech iglarski* (I,383/385; 1674), *cech introligatorski* (I,310/292; 1665), *cech konwisarski* (I,243/238; 1648), *cech kutnierski* (I,209/209; 1636), *cech miechowniczy* (I,248/257; 1650), *cech passamannicy* (I,185/184; 1633), *cech puzdernicy* (I,310/292; 1665), *cech safianicy* (I,334/313; 1666), *cech słodowniczy* (I,486/483; 1699), *cech złotnicki* (I,121/96; 1596) i in. Niektóre nazwy pojawiają się w wariantach fonetycznych i morfologicznych, np.: *cech cerulski* (I,221/220; 1641) || *cyrulicki* (I,221/220; 1641) || *cyrulików* (I,223/220; 1641), *cech czapnicki* (I,342/321; 1666) || *czapniczy* (I,339/314; 1666), *cech tkacki* (I,241/244; 1647) || *tkaczow* (I,241/244; 1647).

Częste są także nazwy trójelementowe typu: *cech rzemiosła bondarskiego* (I,288/278; 1664), *cech rzemiosła kotlarskiego* (I/480), *cech rzemiosła nożewnickiego* (I,480/477; 1698), *cech rzemiosła ślosarskiego* (I,480/477; 1698).

Wśród używanych przez wileńską wspólnotę rzemieślniczą nazw zawodów dominują określenia dwu- lub trójwyrazowe typu: *kusznierskie rzemiosło* (I,182), *rzemiosło białokórnice* (I,149/132; 1610), *rzemiosło cyrkielsmickie* (I,283/276; 1663), (I,148/132; 1610), *rzemiosło frąbarnickie* (I,283/276; 1663), *rzemiosło pobrejczarskie* (I,283/276; 1663), *rzemiosło puszkarskie* (I,283/276; 1663), *rzemiosło świeckie* ‘szewskie’ (I,146/126; 1608), *rzemiosło tkackie* (I,66/57; 1578), *rzemiosło kożemiackie białokornikow* (I,206/208; 1636). Obocznie występują określenia z elementem *kunst*, np.: *kunst cyrulicki* (II,44/576; 1721), *kunst wielkoskórski* (I,12/8; 1519); bądź z elementem *zabawa*, np.: *zabawa kusznierska* (I,364/349; 1669), *zabawa rybacka* (I,292/279; 1664).

W dokumentach cechowych licznie notowane są nazwy wykonawców zawodów rzemieślniczych, np.: *balwierz* (I,225/223; 1641), *bałtusznik* (II,49/582; 1722), *białokórnik* (I,225/223; 1641), *chmielnik* (I,331/306; 1666), *czapnik* (I,342/321; 1666), *frąbarnik* (I,276/275; 1663), *garbarz* (I,225/223; 1641), *introligator* (I,315/292; 1665), *konwisarz* (II,49/582; 1722), *kusznierz* (I,207/208; 1636), *małokórnik* (II,31/560; 1719), *nożewnik* (I,341/319; 1666), *pasamannik* (I,186/184; 1633), *perukarz* (II,49/582; 1722), *rękawicznik* (II,49/582; 1722), *zegarmistrz* (I,276/275; 1663), *złotnik* (I,121/96; 1596).

Ponadto częste są określenia kategorii zawodowej, jak: *uczeń* (I,68/57; 1578), *czeladnik* (I,69/57; 1578), *robieniec* ‘wyzwolony uczeń przez pierwsze pół roku; półtowarzysz’ (I,283/276; 1663), *towarzysz* ‘wyzwolony uczeń’ (I,77/60; 1579), *towarzysz fraktowany* ‘towarzysz wędrowny’ (II,55/594; 1722), *partacz* ‘rzemieślnik nienależący do cechu’ (I,68/57; 1578). Najwyższą pozycję zawodową zajmują: *cechmistrz* (II,55/594; 1722) || *cechmistr* (I,163/151; 1617), *magister* (II,55/594; 1722), *majster* (II,1/490; 1703), *mistrz* (I,66/57; 1578), *młodszy mistrz* (I,69/57; 1578), *starszy mistrz* (I,146/126; 1609).

Do specyficznego słownictwa rzemieślników skupionych w cechach należą nazwy funkcji w cechu i nazwy osób pełniących te funkcje, np.: *starszeństwo* (I,13/16; 1536), *starszeństwo roczne* (I,225/223; 1641), *urząd starszeństwa* (I,167/159; 1623), *starosta* (I,119/95; 1596), *starosta roczny* (I,159/144; 1614), *starszy roczny* (I,288/278; 1664), *starszy roczny mistrz* (I,209/209; 1636).

Osobną grupę stanowi specjalistyczne słownictwo nazywające wytwarzane produkty, a zwłaszcza przedmioty konieczne do zdobywania kolejnych stopni zawodowych¹⁶, jak np.: *majstersztuk* (I,67/57; 1578) czy *sztuka na magistrowstwo* (I,221/220; 1641).

Przykładowo przytoczone nazwy, zarówno jednowyrazowe, jak i kompowane z dwóch, trzech elementów, o różnym składzie gramatycznym, są nazwami oficjalnymi, sterminologizowanymi – notują je statuty i przywileje cechowe, ale ich zasięg jest szerszy. Pojawiają się też w przestrzeni komunikacji grupowej, w kontaktach między członkami cechów, jak np. w korespondencji między cechami, w relacjach z zebrań cechowych, w różnych zipskach cechowych, w pismach członków cechów bądź ich rodzin. Czasem od nazw oficjalnych występujących w dokumentach urzędowych różnią się tylko postacią fonetyczną, rzadziej morfologiczną. Ale teksty z tej przestrzeni komunikacyjnej mają także swoją wyraźną specyfikę. Spotykamy w nich wiele opisów realiów życia i pracy rzemieślniczej. Obsługuje je spory słownik wyrazów, wyrażeń i zwrotów potocznych. Pojawia się także wiele nazw szczegółowych. Na przykład wśród nazw narzędzi i naczyń rzemieślniczych, ogólnie określanych jako *potrzeba* (I,162/149; 1616) lub *rzemień* (I,162/149; 1616), występuje wiele nazw uszczegółowionych, rozwiniętych przydawkami, które statutom i przywilejom nie są znane, jak np.: *bania z trąbami* (I,229/229; 1642), *browarne naczynie* (I,229/229; 1642), *kocioł piwny* (I,229/229; 1642), *kocioł browarny piwny* (I,230/229; 1642), *kocioł chmielny* (I,229/229; 1642), *kocioł do chmielu parzenia* (I,230/229; 1642). W tym typie tekstów pojawia się też wiele germanizmów nazywających różne detale z zakresu niektórych zawodów rzemieślniczych (narzędzia, sprzęty, części wytworów). Szczególnie licznie występują w dokumentach cechu puszkarskiego czy też frąbernckiego ('ślusarskiego'), jak: *hantaba* (I,286/276; 1663), *holśrzubka* (I,286/276; 1663), *rejda* (I,286/276; 1663), *studel* (I,286/276; 1663), *szklekramer* (I,286/276; 1663), *szustrych* (I,286/276; 1663).

W tekstach o mniejszym stopniu oficjalności szerszy jest także repertuar nazw osobowych. Wzbogacony jest o takie m.in. jednostki, jak: *maj-*

¹⁶ Przykład przywileju cechowego określającego sposób wykonania przedmiotu koniecznego do uzyskania tytułu mistrzowskiego: „A ten takowy swój majstersztuk tak ma robić: najpierw ręczniki kantowane to jest oczkowane w ośmioro niciej, których trzy ćwierci łokcia litewskiego w bławie, to jest bandzie albo w płosze wszere ma być i dwadzieścia siedem gankow to jest pasm przędę” (I, 67/57; 1578).

strowczyk (I,263/273; 1663) || *majstrzowczyk* (I,263/273; 1663), *brat zabawy stelmaskiej* (I,465/456; 1693), *cechowi ludzie* (I,376/373; 1672), *cechowy człowiek* (I,379/378; 1672), *starszy cechowy* (I,162/149; 1616), *magistrowa osoba* (I,33/1; 1664), *czeladziowa osoba* (I,3/1; 1664), *chłopiec jurgieltny* (I,198/197; 1635), *jurgieltna czeladź* (I, 199/197; 1635), *wdowa rzemieślnika stelmaskiego* (I,466/458; 1694).

Natomiast spośród nazw realiów cechowych do częściej występujących zaliczymy, np.: *lata jurgieltnie* (I,198/197; 1635), *obrad braterskie* (I,466/456; 1693), *schadzka cechowa* (I,229/229; 1642), *schadzka jeneralna* (I,466/458; 1694), *schadzka zwyczajna* (I,466/458; 1694), *posłuszeństwa cechowe kościelne* (I,482/479; 1698), *czynsz roczny* (I,379/378; 1672), *składanka* ‘składka’ (I,339/314; 1666) i występująca w kilku wariantach fonetycznych *skrzynka*¹⁷: *skrinka* (II,1/490; 1703) || *skrynka* (I,69/57; 1578) || *skrzynka* (I,167/159; 1623), *skrinka braterska* (I,469/466; 1696), *skrynka bracka* (I,69/57; 1578), *skrzynka cechowa* (I,68/57; 1578).

Na potrzeby komunikacji wewnątrzgrupowej wytworzone też zostały s frazeologizowane zwroty, jak: *być u kogo na warstacie* (II,55/594; 1722), *na warstacie siedzieć* (II,55/594; 1722), *na ławce siadać* ‘zajmować ławkę, sprzedawać przy ławce’ (I,199/197; 1635), *zasiadać na łokciu* (I,379/378; 1672), *dać się wpisać u mistrza* (I,67/57; 1578), *czynsz roczny do komorki oddawać* (I,379/378; 1672), *na starszeństwie zasiadać* (I,342/321; 1666), *odpadać od rzemiosła* (I,263/273; 1663), *powinności cechowej niedosyć czynić* (I,339/314; 1666), *schadzki rozrywać* (I,339/314; 166), *czołenką strzelać* (I,70/57; 1578), *wyterminować lata* (II,153/742; 1746), *wyzwolić z chłopięstwa na towarzystwo* (II,1/490; 1703).

Poza przykładowo tylko przywołanym słownictwem charakteryzującym socjolekt rzemieślników wileńskich, warto też dać przykład pełnej wypowiedzi, by uświadomić sobie nasycenie tekstu leksyką zawodową oficjalną i potoczną. Na przykład w akcie z 1663 roku czytamy:

Przepicie frąbernikom. Kłódkę naprawić, gdy klucz gotowy dadzą, szaszłabo ciągnąć, szustrichy w dylni zanitować, szklekrader zanitować, studel przedni przynitować [...].

Przepicie puszkarskie. Muszkiety, pistolety białą piaskiem wychędożyć, krzyżyk do łańcuszka przyrobić, albo walkową sztukie zrobić, śrubke do pomocki, także śrubke do pukła piorko pod spust forme starą wykręcić, cel przedni zanitować, kule dobyć, uszko zanitować do rury holśrubke, do hantaby spusła pociągnąć, bez ognia stawienie poprawić, do klucza wurzbiel zanitować.

¹⁷ Skrzynka to pewnie najważniejszy przedmiot w cechu, przechowywano w niej bowiem przywileje cechowe, statut i skarb cechu.

Przepiecie pobrejcarskie. Do ostrogi bodziec zrobić, sztuczki dwie zrobić, sztu czy spien do sprzączki przyrobić, ostrogi przybić we wsięta [? niewyraźnie, może wewnątrz] ale goździ kupić, do wędzidla paciorek zrobić, wędzidło zaciągnąć, do kozackiego wędzidla pręcik jeden zrobić z gałeczką, do strzymion bartkę zanitować, siekierkę białą wychędożyć, ryfkę jedne przyrobić, z wirzchu trzy ówieczki dać (I, 286/276; 1663).

Przywoływany materiał językowy, zaświadczający istnienie wileńskiego socjolektu rzemieślniczego, wyekscerpowany został z dokumentów polskojęzycznych. Ale jak wcześniej zaznaczam, w wieloetnicznym, wielokulturowym i niejednorodnym językowo mieście część dokumentów cechowych sporządzono w drugim funkcjonującym tam języku słowiańskim – w języku białoruskim. I choć mnie interesują teksty polskojęzyczne, zaświadczające polskojęzyczny socjolekt, to w odniesieniu do obszaru pogranicza nie można pominąć i tekstów ruskich, które, w pewnym stopniu, zaświadczały wzajemne przenikanie się leksyki socjolektalnej. Tak jak w tekstach polskich pojawia się słownictwo ruskie, polszczyźnie ogólnej nieznane, nienotowane w historycznych słownikach języka polskiego, jak np.: *koziemiak* || *kożemiak* ‘rzemieślnik wytwarzający przedmioty ze skóry’ (I, 148/132; 1610), *bezmień* ‘rodzaj wagi i jednostka wagi’ (I, 167/159; 1623), *hornostaj* ‘futro z gronostaja’ (I, 364/349; 1669), *bielka* ‘futro z wiewiórczej skóry’ (I, 364/349; 1669), tak też ciekawie prezentują się ruskojęzyczne dokumenty cechowe, które przejęły sporo określeń znanych z tekstów polskojęzycznych, przy czym określenia te są na ogół fonetycznie ruszczone. Do częściej występujących należą np.: *dom kusznerski* (I, 16/13; 1536), *towary kosmatye* ‘futra’ (I, 16/13; 1536), *szewcy* (I, 16/13; 1536), *murowane kletki budowati* (I, 16/13; 1536), *starszie s cechow* (I, 16/13; 1536), *remesnik* (I, 19/14; 1537), *mistr* (I, 19/14; 1537), *bratstwo kusznersko* (I, 23/19; 1538), *dom bratskii* (I, 24/19; 1538), *meistersztuk* (I, 38/32; 1544), *krawcy* (I, 41/36; 1548), *kramnik* ‘rzemieślnik mający kram’ (I, 41/36; 1548), *schacki spolnye* (I, 90/68; 1582), *skrinka cechowaja bratskaja* (I, 90/68; 1582), *cechowoe schacki* (I, 91/68; 1582), *towarisz cechowy* (I, 93/68; 1582).

Poza dokumentami jednojęzycznymi, a więc spisanyymi po polsku, po białorusku bądź po łacinie, są też dokumenty, które ilustrują skomplikowane stosunki etniczne i językowe na Kresach Wschodnich w ten sposób, że w jednym dokumencie formuła początkowa, wstępna (zawierająca informacje, do kogo skierowane było pismo i kiedy, rzadziej temat sprawy) spisana jest w języku białoruskim, treść zasadnicza w języku polskim, natomiast formuła kończąca akt znowu w języku białoruskim. Za taką organizacją tekstu stał pisarz grodzki, który sporządzał ostateczną wersję aktu, np.:

Leta ot Narożenja Syn Bożoho tysecza szestsot sem’deszatyj osmoho meseca serp’tem’bra dwanadcatoho dnja. Na wrade hospodarskom khrodskom’

wileńskomъ peredo mьnoju Petromъ Rudominoju Dusjackimъ strostoju starodubowъskimъwodimъ, podъwoewodimъ wilenskimъ sławetni Michał Klawzewicz i Wojciech Gierdziukiewicz starsi cechu rzeźniczego imieniem swoim i imieniem całego cechu rzeźniczego wileńskiego solenną zanosili manifestacją i protestacją [... dalej po polsku; tylko ostatnia formułą po białorusku] Szto est zapisano (I, 396–397/405; 1678)¹⁸.

Przedstawiony w artykule wyimek zagadnienia dotyczącego wileńskiego socjolektu rzemieślniczego funkcjonującego w warunkach pogranicza etnicznego, kulturowego i językowego tematu nie wyczerpuje, raczej sygnalizuje skomplikowanie problemu zilustrowane materiałem zaczerpniętym z dokumentów cechowych od XVI do połowy XVIII wieku.

W podsumowaniu należy podkreślić, że rzemieślnicy wileńscy na użytek komunikacji zawodowej oficjalnej i nieoficjalnej, codziennej, wprowadzili do swego języka bogaty repertuar środków językowych – leksykalnych i frazeologicznych, który pozwala mówić o ich socjolekcie, ale o tyle bardziej skomplikowanym niż istniejący w Koronie, że funkcjonował w warunkach pogranicza etniczno-kulturowo-językowego, a więc w warunkach przenikania się elementów językowych polskich i białoruskich.

Na obecnym etapie badań bez odpowiedzi zostawiam pytanie, w jakim stopniu ów socjolekt był wewnętrznie spójny, w jakim zaś zróżnicowany: a więc czy możemy mówić o jednym wileńskim socjolekcie rzemieślniczym, czy o większej ich liczbie, uwarunkowanej np. rodzajem uprawianego rzemiosła (branżą). Jest to bardzo obszerny problem wymagający dalszych szczegółowych badań i obszerniejszego opracowania.

BIBLIOGRAFIA

- Akty cechów wileńskich 1495–1759*. Zebrał i przygotował do druku H. Łowmiański przy współudziale M. Łowmiańskiej, S. Kościalkowskiego. Przedmową i skorowidzami opatrzył J. Jurkiewicz. 2006. Poznań: Wyd. Poznańskie.
- Encyklopedia historii gospodarczej Polski do 1945 roku*. 1981 t. 1. Red. A. Mączak. Warszawa: Wyd. Wiedza Powszechna.
- Grabias Stanisław. 1997. *Język w zachowaniach społecznych*. Wydanie drugie poprawione. Lublin: Wyd. UMCS.
- Grabias Stanisław. 2001. *Środowiskowe i zawodowe odmiany języka – socjolekty*. W: *Współczesny język polski*. Red. J. Bartmiński. Lublin: Wyd. UMCS.

¹⁸ W wydawnictwie źródłowym, które jest podstawą materiału, wszystkie dokumenty publikowane są czcionką łacińską, choć w oryginałach teksty białoruskie pisane były cyrylicą. Ich transliteracji na alfabet łaciński dokonał prof. Henryk Łowmiański (informacja ustna od wydawcy tomu, prof. Jana Jurkiewicza), pozostawiając jedynie znaki ь i ё pojawiające się w tekstach białoruskich.

- Morzy Józef. 1959. *Geneza i rozwój cechów wileńskich do końca XVII w.* „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu” nr 24: *Historia* z. 4. Poznań.
- Pihan-Kijasowa Alicja. 2009. *Akty cechów wileńskich z lat 1495–1759. Komentarz językowy.* W: *W kręgu języka: materiały konferencji „Słowotwórstwo – słownictwo – polszczyzna kresowa” poświęcona pamięci profesor Zofii Kurzowej, Kraków 16–17 maja 2008.* Red. M. Skarżyński, M. Szpiczakowska. Seria Biblioteka „LingVariów” t. 2. Kraków: Księgarnia Akademicka: 175–185.
- Pihan-Kijasowa Alicja. 2010. *Wileńskie słownictwo rzemieślnicze XVI–XVIII wieku. Rekonstrukcja badawcza.* W: *Językowe i kulturowe dziedzictwo Wielkiego Księstwa Litewskiego. Millennium Litwy 1009–2009.* Red. J. Mędelska, Z. Sawaniewska-Mochowa, Bydgoszcz: Wyd. UKW: 334–341.
- Pihan-Kijasowa Alicja. 2015. *Polszczyzna Kresów Wschodnich – efekt pogranicza językowego.* W: *Pogranicza słowiańskie w opisach językoznawczych. W 110 rocznicę urodzin Profesora Władysława Kuraszewicza (1905–1995).* Red. F. Czyżewski, M. Olejnik, A. Pihan-Kijasowa. Lublin–Włodawa: Wyd. Polihymnia: 97–105.
- Pihan-Kijasowa Alicja. 2018. *Polszczyzna północnokresowa wobec koncepcji centrum i peryferii.* W: *Centrum a peryferie w opisach językoznawczych.* Red. F. Czyżewski, M. Olejnik, H. Pelcowa. Lublin: Wyd. Polihymnia: 97–108.
- Wilkoń Aleksander. 1987. *Typologia odmian językowych współczesnej polszczyzny.* Katowice: Wyd. UŚ.

VILNIUS SOCIOLECT OF CRAFTSMEN OF THE 16TH–18TH CENTURIES
IN THE LIGHT OF STUDIES INTO THE LINGUISTIC BORDERLAND. AN OUTLINE

Summary. The organizations associating craftsmen of one or several similar trades—the handicraft guilds—operating in Vilnius from the 15th century, created the conditions conducive for the development of a sociolect – a linguistic variety characteristic of this social group. Because this variety was formed and used on the ethnically, culturally and linguistically diversified area, it absorbed the elements of languages of the nations which belonged to the guilds. The Polish language was the official language in North-Eastern Borderlands until the end of the 17th century, thus it was the foundation of the sociolect of craftsmen. But we also observe in it (Belo)Russian and German elements. The documents of the guilds from Vilnius from the 16th until mid-18th centuries, which serve as the basis for our considerations, are texts written in Latin, Polish and Belorussian. However, in the Polish-language documents we can observe numerous Russian influences, whereas in the Belorussian documents, the influences of Polish. Consequently, these documents are the result of a complex linguistic situation in this area.

Key words: North-Eastern Borderlands, handicraft guilds, sociolect of craftsmen, language interference

ВІЛЬНЮСЬКИЙ СОЦІОЛЕКТ РЕМІСНИКІВ XVI–XVIII СТ.
У СВІТЛІ ДОСЛІДЖЕНЬ МОВНОГО ПОГРАНИЧЧЯ. НАРИС ПРОБЛЕМАТИКИ

Анотація. Ремісничі цехи – організації, які об’єднували ремісників однієї або декількох професій, що діяли у Вільнюсі з XV століття, створили сприятливі умови для

утвердження варіанта мови – соціолекту, властивого цій суспільній групі. Оскільки він виник і функціонував на території етнічно, культурно і мовно неоднорідній, то поглинув елементи мов тих націй, які належали до цехів. Діловою мовою північно-східних кресів до кінця XVII століття була польська мова, тому саме вона стала основою ремісничого соціолекту. Крім того, у ньому помітні також численні (біло) руські та німецькі елементи. Документи вільнюських цехів XVI – першої половини XVIII ст., що є основою досліджень, це тексти, написані латинською, польською і білоруською мовами, причому у польськомовних документах спостерігаємо численні руські впливи, а в білоруських документах помітні впливи польської мови. Отже, ці документи є результатом складної мовної ситуації на описуваній території.

Ключові слова: північно-східні креси, ремісничі цехи, соціолект ремісників, мовні інтерференції

